

ELŐSZÓ

„A felfogások zűrzavara most van a tetőpontján. Igazi chaosz. Fajok, felekezettek, nemzetiségek és társadalmi kasztok mind külön sémát csináltak maguknak a liberalizmusból, s ki-ki egyforma önérzettel és büszkeséggel pengeti a maga modern sarkantyúját. Ugyan melyik az igazi! Nem az elfogultság mondatja velem, hanem a különböző irányból hanyattatott felfogások egészen objektív összehasonlítása után győződtem meg arról, hogy a liberalizmust a maga tökéletes tisztaságában leginkább a magyar zsidóság értelmisége fogta föl és követi leghatározottabban. És ez egészen természetes. Hiszen a magyar zsidóság legjobban érzi és tudja azt, hogy a politikai és a társadalmi forrongás közben mindazt, ami javára lehet, csak a tiszta liberalizmus diadala révén nyerheti, s mindaz, ami veszélylyel fenyegetheti, csak a liberális elvek bukása mellett következhetik be. A magyar zsidóság tisztában van azzal, hogy a közszellemnek előbb föl kell szabadulnia mindazoknak az illiberális felfogásoknak nyúga alól, mikkel telve van, s csak akkor nyújthat biztos alapot a társadalmi viszonyok rá nézve kedvező átalakulásához.”¹ Ezeket a gondolatokat Szatmári Mór fogalmazta meg 1893-ban az *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilapban. A jogi és államtudományi tanulmányait Nagyváradon végző, vezetéknevét 1891-ben Gottliebről magyarosító Szatmári a nagyváradi *Szabadság* című liberális lapnál kezdte pályafutását. 1881-től Budapesten a Függetlenségi és 48-as Párt lapja, az *Egyetértés* munkatársa, politikai rovatvezetője, majd főmunkatársa lett. 1901 és 1910 között a Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője, illetve több éven át a Budapesti Újságírók Egyesületének főtítkára, majd alelnöke volt.²

A 19. századi magyar zsidó értelmiség szellemi-politikai irányultságának indítékait érzékletesen összefoglaló Szatmári pályája mindössze azért nevezhető kortársaitól némiképp eltérőnek, mert a dualizmus korában az izraelita vallású országgyűlési képviselők túlnyomó többsége a Szabadelvű Párt színeiben politizált, más tekintetben azonban hozzájuk hasonló utat járt be. A magyar zsidóság 1867 után meginduló gyors társadalmi mobilizációjának ugyanis egyik látványos megnyilvánulása a világi zsidó értelmiség születése, amelynek tagjai az emancipáció hatására megnyíló szabad értelmiségi pályákon, ügyvédi, orvosi, hírlapírói, magánmérnöki és egyéb szellemi foglalkozásokban helyezkedtek el. A hírlapíró-jogász rétegen belül sajátos csoportot alkottak azok, akik a formálódó magyar nyelvű izraelita felekezeti sajtóban is tevékenykedtek, és a zsidóság körében egyre intenzívebbé váló akkulturáció

1 Szatmári Mór: A zsidóság liberalizmusa. *Egyenlőség*, 1893. február 4. 10–11.

2 Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. I–II. Bp., Akadémiai, 1967. II. 716.

és szekularizáció folyamataival összefüggésben próbálták újraértelmezni a zsidók egyéni és közösségi szerepköreit.

Könyvem ezen értelmiség útkeresésével foglalkozik olyan módon, hogy mindenekelőtt a zsidóság jogi befogadására és társadalmi elfogadására irányuló törekvéseit állítja középpontba. Az akkulturalódó és magyarosodó rétegeket képviselő neológ értelmiség ugyanis az 1880-as évektől a polgári egyenlőségeszmét érvényesítő liberális értékek talaján, erős polgári önértéktől áthatva kért helyet a magyar társadalomban, és érzelmileg is azonosult a magyar nemzeti célokkal és a magyar hazával. Ahogy Szatmári Mór folytatta idézett írásában: „Magyarországon a zsidóság alkotja azt a csoportot, mely a hamisítatlan nemzeti érdekekért való küzdelemben teljesen megbízható, mert a magyar zsidóságot se faj, se nemzetiség, se felekezeti nem csábíthatja sehova. Meglelte otthonát e hazában, melyhez ragaszkodik, s melynek üdvé az Ő boldogsága is.”³

Elemzésem döntően a dualista korszak első évtizedeire koncentrálok, mégis szélesebb időhatárok között mozog. Ennek oka, hogy Magyarországon a reformkorban kezdődött el a zsidóság társadalmi-gazdasági szerepköréről folytatott újfajta diskurzus, ami elsősorban az emancipációról szóló vitákban, ezt követően pedig a magyar középosztály megteremtéséről gondolkodók elméleteiben jutott kifejezésre. A megfogalmazott koncepciók a zsidóság magyarosodó és modernizálódó rétegeinek mozgásterét is igyekeztek kijelölni a magyar társadalomban, ezért kaptak a kötetben helyet az ezzel kapcsolatos fejezetek. A zsidóságról való gondolkodás az 1867 utáni politikai és társadalmi vitákban is folytatódott, amelyekbe az 1880-as évektől a neológ felekezeti orgánumok is alkotó módon bekapcsolódtak. Ennek hatására a korábban kissé egyoldalú, többnyire csak a nem zsidó közeg álláspontját tükröző véleményekkel szemben érdekes párbeszéd alakult ki, amely által közvetlenül bepillanthatunk a résztvevők, zsidók és keresztények gondolkodásába. E párbeszéd szembetűnő vonása, hogy a neológ zsidó elemzők nem fogadták el a korszak szereplőit hegemón és alárendelt, többségi és kisebbségi, befogadó és befogandó szerepekben elhelyező szereposztást, hanem e felfogással polemizálva, annak folyamatosan visszabeszélve igyekeztek kialakítani saját álláspontjukat, aminek során egyszerre szóltak a szélesebb nyilvánossághoz és a belső felekezeti közönséghez.

Többévi munka eredményeit foglalja össze a kötet, melyek nagy része korábban önálló tanulmányokban is megjelent. Hogy mégsem tanulmánykötetet tart kezében az olvasó, annak köszönhető, hogy a szövegek a könyvvé formálás során jelentősen változtak, illetve új szövegrészekkel egészültek ki. Ha néhol mégis egyenetlenség érzékelhető, a feladat nehézségének tudható be, és a szerzőt terheli érte a felelősség.

A könyv megjelenését a *Zsidó identitások Magyarországon a 18. század végétől 1918-ig* című OTKA K 143231 számú kutatási program tette lehetővé, ezért

3 Szatmári Mór: A zsidóság liberalizmusa. *Egyenlőség*, 1893. február 4. 11.

ELŐSZÓ

szeretném kifejezni köszönetem a programot vezető Konrád Miklósnak. Hasonlóan hálával tartozom a szakmai támogatásért Gyáni Gábornak, Kövér Györgynek, Michael K. Silbernek, Mary Glucknek, Kovács Andrásnak, Toronyi Zsuzsannának és a térképeket szerkesztő Szilágyi Zsoltnak.

A kézirat végleges formába öntéséért Kovács Évát, a HUN-REN BTK TTI Tudományos Információs Osztályának vezetőjét, munkatársait és Nagy Zsejke szerkesztőt illeti köszönet.

